

Robert Royal

O viziune mai profundă

Tradiția intelectuală catolică
în secolul XX

Traducerea din limba engleză de
Dan Tomuleț

Galaxia Gutenberg

2024

CUPRINS

INTRODUCERE	9
-------------------	---

Prima parte

CREDINȚĂ ȘI RAȚIUNE

1. Renașterea tomistă și gândirea catolică preconciliară	31
2. Filosofia catolică în vremuri tulburi	76
3. Teologia în chinurile modernității	110
4. Interludiu critic: Conciliul Vatican II	156
5. O teologie reînnoită și cultura modernă	197
6. Cele trei epoci ale studiilor biblice	264
7. Cercetarea Scripturii, ulterioară conciliului	305

Partea a doua

CREZ ȘI CULTURĂ

8. Emergența culturii, ca protagonist	338
9. Prospețime în adâncul lucrurilor: Redeșteptarea literară catolică	350
10. Cele două Franțe	409
11. Societatea pestriță și după	490

CONCLUZIE	545
-----------------	-----

MULȚUMIRI	554
-----------------	-----

INDICI	555
--------------	-----

Capitolul I

Renașterea tomistă și gândirea catolică preconciliară

În vara anului 1901, chiar în pragul secolului al XX-lea, Jacques Maritain și Raïsa Oumansov, viitoarea lui soție, se plimbau prin Jardin de Plantes, la Paris. Nu era o scenă romantică obișnuită. Studiau amândoi științele la Sorbona și erau cu totul disperați de imaginea dezolantă asupra vieții oferită de materialismul științific. Au încheiat un pact suicidal reciproc: dacă nu vor reuși să găsească un lucru pentru care să merite să trăiască, preferau să moară împreună. Lucrurile au avansat însă rapid din poziția respectivă. Charles Péguy i-a dus la prelegerile lui Henri Bergson, de la Collège de France, unde, împreună cu mulți alții, au auzit și ei că ar putea exista alte dimensiuni ale realității, niște dimensiuni mai umane și mai defensibile din punct de vedere filosofic. Au citit apoi în Maurice Maeterlinck, un cunoscut romancier belgian, despre un sfânt – tot un fel de romancier – pe nume Léon Bloy, care locuia la Paris, în apropiere de Sacre Coeur. Au vizitat acest personaj sărac și cu totul excentric. În iunie 1906, Bloy a devenit nașul lor la primirea lor în sânul Bisericii Catolice, fără să înțeleagă însă ce va urma, dar fiind pregătiți chiar să renunțe la viața lor intelectuală dacă lucrul acesta era necesar în vederea dobândirii unei existențe mai autentice și mai depline.

Această poveste ciudată, care-l vizează pe cel mai influent filosof catolic al secolului al XX-lea, reflectă ceea ce s-ar putea numi efortul caracteristic de a păstra atât o viață a credinței, cât și o viață a rațiunii, în secolul care tocmai a trecut. Ultima propoziție din romanul lui Bloy, *La femme pauvre* (Femeia săracă) va fi citat de mulți catolici – uneori dintre cei mai aventuroși, sub aspect intelectual – în următoarele decenii: „Nu există decât o singură tristețe, aceea de a nu fi sfinți” (*Il n’y a qu’une tristesse, c’est de n’être pas des saints*). Unii interpretează afirmația aceasta în sensul că sfințenia nu are nimic de-a face cu mintea, ci ține în întregime de faimoasa afirmație a lui Pascal, conform căruia inima își are rațiunile ei și că ea este cea care răspunde lui Dumnezeu. Înaintea obiecțiilor raționale aduse ideii simple de divin, aceasta este o reacție de înțeles. Însă nu este în întregime o reacție catolică, deoarece catolicismul, mai mult decât oricare altă formă de creștinism, a insistat întotdeauna asupra legăturii dintre minte și inimă în ce privește răspunsul dat lui Dumnezeu.

La celălalt capăt al secolului al XX-lea, în septembrie 1998, cu doar doi ani înainte de începerea noului mileniu creștin, papa Ioan Paul al II-lea a promulgat *Fides et*

Ratio, una dintre cele mai vizionare enciclice ale pontificatului său cu influență globală. După cum implică titlul acesteia („Despre Credință și Rațiune”), textul – rod al efortului de-o viață al unui filosof cu educație academică și al unui păstor care poartă grija turmei sale – a avut drept scop, desigur, întărirea credinței. Enciclica a emis însă și o serie de teze puternice pentru o epocă postmodernă sceptică privitoare la puterile rațiunii. (Succesorul său, Benedict XVI, va construi și el un argument similar – arătând importanța credinței într-un Dumnezeu rațional pentru a evita extremismul și violența religioasă – într-o controversată prelegere din anul 2006¹, ținută la Universitatea din Regensburg, unde predase ca tânăr profesor.) Catolicismul, spre deosebire de alte tradiții religioase, a recunoscut de multă vreme importanța filosofiei pentru teologie. Fără îndoială, l-ar fi surprins pe Voltaire sau pe alți intelectuali ulteriori iluminismului faptul că Biserica Catolică și papii de la Roma vor ajunge, la sfârșitul a două mii de ani de creștinism, să fie campionii rațiunii, în sensul tare al termenului, într-un moment în care majoritatea gânditorilor seculari sunt de părere că arealul ei este cât se poate de limitat.

Fides et Ratio a fost însă și produsul unei evoluții complexe din cadrul Bisericii Catolice, petrecute de-a lungul întregului curs al secolului al XX-lea, în care filosofia catolică a trecut de la accentul ei masiv pus asupra gândirii lui Toma din Aquino – locul în care Maritain și-a adus cea mai mare dintre contribuțiile sale, motiv pentru care papa l-a citat (FR 74) – în direcția unui amestec eclectic de diverse curente filosofice antice și moderne. Câteva dintre aceste curente, în loc să încurajeze urmărirea unor întrebări filosofice perene – *Cine sunt eu? De unde am venit și încotro mă îndrept? De ce există rău? Ce se întâmplă după această viață?*, după cum le-a rezumat Ioan Paul al II-lea – se limitează la probleme tehnice legate de limbajul ordinar sau de consistența logică, declarând nelegitime utilizările mai ambițioase ale rațiunii. Ioan Paul al II-lea a făcut apel la filosofie – și la filosofii din interiorul și din exteriorul bisericii – cerându-i să devină mai aventuroasă și mai ambițioasă, pentru a recâștiga încrederea în puterea rațiunii de a cuprinde toate lucrurile, umane și divine. Pentru el, aceasta nu era doar o problemă intelectuală abstractă. El a suferit atât sub regimul nazist, cât și sub cel comunist, în Polonia sa natală, și a jucat un rol important în destrămarea blocului sovietic, în anul 1989. Noțiunile de adevăr greșite sau reacțiile raționale slabe față de ideologiile periculoase au condus la moartea a o sută de milioane de oameni, în secolul al XX-lea.

¹ James V. Schall, *The Regensburg Lecture* (South Bend, Ind.: St. Augustine's Press, 2007), conține textul însoțit de comentarii. [Discursul Papei Benedict XVI de la Universitatea din Regensburg poate fi citit în lb. română aici: <https://www.magisteriu.ro/discursul-papei-la-universitatea-din-regensburg-2006/-n.red.>]

Cu puțin înaintea secolului al XX-lea, o altă enciclică papală, cea a lui Leon XIII, *Aeterni Patris* (1879), s-a adresat unei crize similare, încurajând studierea marelui gânditor medieval Sfântul Toma din Aquino. Contrar unor impresii larg răspândite, tomismul nu a ocupat un loc cu totul proeminent în instruirea catolică filosofică, anterior eforturilor lui Leon. În secolul al XIX-lea, filosofilii catolici s-au sprijinit adesea pe Descartes, Christian Wolff, Immanuel Kant sau pe alte figuri moderne, în contextul unor eforturi oarecum dezarticulate și nesistematice de a prezenta credințele catolice. Enciclica lui Leon XIII a dat naștere unei „redeșteptări tomiste”, care a pus la dispoziția filosofilor catolici câteva instrumente intelectuale puternice, până cu mult dincolo de mijlocul secolului al XX-lea. Genurile de tomism care și-au făcut apariția s-au întins de la cele mai suple și mai creatoare până la cele mai rigide și mai greoaie, de la varietățile „ascultării stricte” până la hibridii exotici și inovatori, care implicau și gândirea modernă². Leon a crezut însă că renașterea filosofică era necesară, pentru a se putea veni în întâmpinarea întrebărilor publicului modern, și a anticipat – în *Rerum Novarum*, enciclica din 1891 care a inițiat tradiția gândirii sociale catolice – rezultatele sângeroase care urmau, în cazul în care această redeșteptare nu era rapid implementată.

Studiile de filosofie ale lui Karol Wojtyła (ulterior Ioan Paul al II-lea), urmate la seminar și, ani mai târziu, în cadrul pregătirii sale pentru o carieră academică, au reflectat evantaiul principal al filosofiei catolice din secolul al XX-lea în totalitatea lui. În 1949, el și-a scris teza de doctorat la Roma, sub călăuzirea lui Réginald Garrigou-Lagrange, un tomist renumit pentru strictețea lui și care a fost înainte și mentorul lui Maritain³. În dizertația lui doctorală, pe care comentatorii de mai târziu au considerat-o pe bună dreptate o expresie a laturii pastorale și contemplative permanente a viitorului papă, Wojtyła a ales să-l folosească pe Toma din Aquino pentru a-l explica pe misticul spaniol Sfântul Ioan al Crucii⁴. Garrigou-Lagrange însuși a fost un comentator înzestrat al vieții spirituale⁵, fapt care sugerează că tomismul său strict nu a condus întotdeauna la o simplă ariditate a formulelor sau la raționalism.

² Cf. Russell Hittinger, „Two Modernisms, Two Thomisms: Reflections on the Centenary of Pius X's Letter against the Modernists”, *Nova et Vetera*, ed. Eng., vol. 5, no. 4 (2007): p. 843–80.

³ Pentru o perspectivă asupra acestei figuri, vezi Richard Peddicord, *The Sacred Monster of Thomism: An Introduction to the Life and Legacy of Réginald Garrigou-Lagrange*, O.P. (South Bend, Ind.: St. Augustine's Press, 2005).

⁴ Karol Wojtyła, *Faith according to St. John of the Cross*, trad. Jordan Aumann, O.P. (San Francisco: Ignatius Press, 1981).

⁵ Vezi, de exemplu, masiva lui lucrare în trei volume, *The Three Ages of the Interior Life: Prelude of Eternal Life*, trad. M. Timothea Doyle (St. Louis, Mo., and London: Herder, 1947–1948); și lucrarea sa *Christian Perfection and Contemplation according to St. Thomas Aquinas and St. John of the Cross*, trad. M. Timothea Doyle (St. Louis, Mo.: Herder, 1937).

Cel de-al doilea doctorat al lui Wojtyła (*Habilitationsschrift*), unul cerut în majoritatea țărilor europene pentru numirea în funcția de profesor titular, a avut în vedere preminența filosofie modernă cunoscută sub numele de fenomenologie: *Despre posibilitatea edificării unei etici creștine pe baza sistemului lui Max Scheler*⁶.

Wojtyła a studiat sistemul lui Scheler cu multă atenție și a ajuns la concluzia că era inadecvat. Dimensiunea emoțională pe care Scheler a pus accentul – un lucru de care trebuia să se țină seama în orice viziune comprehensivă asupra vieții umane – nu era totuși în întregime capabil să facă față sarcinii moderne, cel puțin nu în absența unor adevăruri tomiste mai robuste oferite ca supliment, o poziție numită uneori fenomenologică sau „tomism de Lublin”, pentru că Universitatea din Lublin, Polonia, unde preda Wojtyła, era un centru al abordărilor de felul acesta⁷. Independent de meritele analizei viitorului papă, faptul ne arată că unul dintre cei mai mari conducători catolici din istoria recentă a ales să exploreze acest gen de provocări filosofice moderne, într-o manieră flexibilă și totuși fermă. Faptul vorbește, de asemenea, și despre dialogul catolic mai amplu dintre credință și rațiune, pe care l-a pus în mișcare Leon XIII.

Respectând spiritul vast al lui Toma din Aquino, dar și metoda fenomenologică, enciclica lui Ioan Paul al II-lea, *Fides et Ratio*, oferă o deschidere francă și altor genuri de filosofie:

Biserica nu propune o filosofie proprie nici nu canonizează o oarecare filosofie specială în dauna altora. Motivul profund al acestei prudențe stă în faptul că filosofia, chiar și atunci când intră în relație cu teologia, trebuie să procedeze conform metodelor și regulilor sale; altfel nu ar exista garanția că rămâne orientată spre adevăr și spre el tinde printr-un proces controlabil din punct de vedere rațional. De puțin ajutor ar fi o filosofie care nu ar proceda în lumina rațiunii conform propriilor principii și metodologiilor specifice. În fond, rădăcina autonomiei de care se bucură filosofia se individualizează în faptul că rațiunea este prin natura ei orientată spre adevăr și, în plus, este în sine înzestrată cu mijloacele necesare pentru a ajunge la el. O filosofie conștientă

⁶ Publicată în limba poloneză ca *Zagadnienie podmiotu moralnos'ci* (Lublin: Catholic University of Lublin Press, 1991). Există traduceri și în alte câteva limbi europene, dar și în engleză.

⁷ Cf. Rocco Buttiglione, *Karol Wojtyła: The Thought of the Man Who Became Pope John Paul II*, trad. Paolo Guietti și Francesca Murphy (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1997).

de „statutul” ei „constitutiv” nu poate să nu respecte și exigențele și evidențele proprii adevărului revelat. (FR 49)⁸

Ultima afirmație este, în cel mai bun caz, cu totul neevidentă pentru mulți dintre filosofii moderni. Ioan Paul al II-lea a fost conștient de faptul că mai multe curente din filosofia contemporană, chiar din filosofia contemporană catolică, privesc rațiunea ca pe un lucru slab, nesigur, auto-contradictoriu și chiar capabil de auto-subminare. Întregul scop al scrisurii sale apare însă în afirmația inițială: Credința și rațiunea sunt ca două aripi cu care spiritul uman se ridică la contemplația adevărului; iar Dumnezeu a așezat în inima omului o dorință de cunoaștere a adevărului – într-un cuvânt, de a-l cunoaște pe el – pentru ca astfel, cunoscându-l și iubindu-l pe Dumnezeu, oamenii să poată ajunge la adevărul deplin privitor la ei înșiși.”

În treacăt, el menționează și importanța lui Toma din Aquino,

Subliniind totuși cu putere caracterul supranatural al credinței, doctorul angelic nu a uitat valoarea raționalității sale; mai mult, a știut să coboare în profunzime și să precizeze sensul unei astfel de raționalități. De fapt credința este într-un anumit fel „exercițiul gândirii”; rațiunea omului nu se nimicește nici nu se degradează dându-și asentimentul la conținuturile credinței; în orice caz la acestea se ajunge printr-o alegere liberă și conștientă. Din acest motiv, și pe bună dreptate, sfântul Toma a fost propus întotdeauna de Biserică ca maestru al gândirii și model al metodei juste de a face teologie. (FR 43)

După cum este evident în scrierile lor, Toma din Aquino și marii săi contemporani au acceptat și au încercat să integreze adevărurile venite din orice sursă care le-a fost disponibilă în perioada medievală clasică: greacă sau latină, evreiască sau musulmană. Iată ce înseamnă, în parte, să fii catolic, adică „universal”. Leon XIII și Ioan Paul al II-lea, fiecare în felul său, au încurajat tocmai genul acesta de deschidere – mai exact, o deschidere către *adevăr*, spre deosebire de atitudinea caracteristică modernă, inconclusivă și fără final, a „căutării după adevăr” – care a condus la o serie de dezvoltări remarcabile în gândirea catolică a secolului al XX-lea.

⁸ [Ioan Paul II, *Fides et Ratio*, trad. Wilhelm Dancă: <https://www.magisteriu.ro/fides-et-ratio-1998/> – n. red.]

Un secol de gândire

Privit din perspectiva noastră, la început de secol XXI, întregul fenomen arată uneori ca un proiect nereușit și care a degenerat în incoerență. Eliberarea gândirii, implementată de Leon XIII, a inițiat un proces care s-a situat dincolo de capacitatea predictivă – sau puterea de control – a oricui. Dacă tomismul a dominat filosofia catolică aproximativ pe parcursul primelor două treimi ale secolului al XX-lea, el s-a împărțit destul de devreme în mai multe școli și facțiuni concurente, care nici măcar nu dialogau una cu alta întotdeauna (au existat figuri importante care nu au luat legătura niciodată). Tomismul strict al unor instituții catolice oficiale a încercat să rămână în mod rigid în apropierea maestrului însuși, dar s-a trezit înconjurat de interpretări diferite și proliferante ale celei care fusese de fapt filosofia respectivă originală. Mulți care s-au împotrivit tomismului strict (majoritatea în seminariile europene) l-au considerat ca având scopul de a răspunde unor întrebări referitoare la cunoașterea lumii și la existența lui Dumnezeu, întrebări ridicate de figuri de felul lui Descartes sau Kant – acestea fiind problemele centrale ale filosofiei moderne, cu alte cuvinte, niște probleme la care Toma din Aquino nu s-a referit niciodată, în termenii moderni ai dezbaterii. Criticii au considerat greșită această abordare, pentru că răspundea raționalismului modern cu un alt gen de raționalism, care se baza pe bogăția lui Toma, deși rămânea totuși străin de ea. Alții au pornit într-o altă direcție și au încercat să integreze în tomism anumiți gânditori moderni, dând naștere unor hibrizi, cum ar fi „tomismul transcendențial” (în esență, Toma + Kant) sau „tomismul existențial” (Toma + conștientizarea contemporană a misterului ființei). Într-o prelegere ținută în 1974 la University of Chicago, Dom Hélder Câmara, arhiepiscop de Olinda și Recife, din Brazilia, a mers atât de departe încât să-l invoce pe Toma în contextul teologiei eliberării: „Trebuie să luăm categoriile epocii noastre și să facem cu Marx ceea ce Toma din Aquino a făcut cu Aristotel”⁹. Marxismul și teologia eliberării s-au diminuat însă după colapsul Uniunii Sovietice, dar experimentele inspirate de tomism au persistat – și continuă să fie contestate.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, filosofia catolică a depășit și ea aceste variațiuni pe tema tomismului, trecând la alte forme de filosofie. Este un fapt cât se poate de obișnuit acum ca departamentele de filosofie ale universităților catolice să fie populate de reprezentanții filosofiei analitice, de existențialiști, poststructuraliști și postmoderniști, heideggerieni, adepți ai lui Foucault și Rawls și de alții – situându-se la diverse unghiuri față de catolicitate. Într-un anumit sens, fenomenul acesta atestă o anumită vitalitate culturală; gânditorii catolici din secolul al XX-lea nu au fost deloc reticenți în ce privește utilizarea diverselor instrumente ale culturii

⁹ Cf. Arthur McGovern, *Marxism: An American Christian Perspective* (Maryknoll: Orbis, 1980), p. 2.

non-catolice pentru interpretarea doctrinelor antice ale credinței. Dintr-un alt punct de vedere însă, această bogăție evidentă ar putea fi considerată o formă de dispersare. Uneltele împrumutate din cultura seculară par să fi creat un dezacord al vocilor, care face aproape imposibilă orice înțelegere filosofică directă a revelației – oricum o sarcină deja dificilă. Mai mult, toate aceste împrumuturi par să elimine claritatea distincției dintre sacru și secular, dând naștere unor confuzii suplimentare.

Merită să privim mai îndeaproape aceste evoluții, considerându-le o modalitate de înțelegere atât a câștigurilor și a pierderilor intelectuale din interiorul uneia dintre marile religii, cât și a efectelor lor uneori considerabile, deși mai puțin cunoscute, asupra lumii contemporane. Fenomenul este mult prea variat și prea mare pentru o tratare exhaustivă, însă principalele linii de dezvoltare sunt relativ clare, tot așa cum sunt și întrebările cărora dialogul catolic dintre credință și rațiune a căutat să le răspundă.

Redeșteptarea tomistă

Începând cu Conciliul Vatican II (1962-1965), care pe bună dreptate sau nu a ajuns să fie considerat o mișcare de liberalizare din interiorul Bisericii Catolice, redeșteptarea tomistă, în rarele ocazii în care a ajuns să fie remarcată, a fost privită adesea ca o mișcare îngustă și restrictivă, identificată cu cele mai reacționare și mai rigide elemente din biserică. Mitul acesta conține totuși un grăunte de adevăr, mai ales în termenii formelor pe care predarea tomismului le-a îmbrăcat în seminariile europene, în timpul primei jumătăți a secolului al XX-lea, dacă judecăm din perspectiva unora care au avut parte de această experiență. Una dintre obiectiile frecvente este aceea că o serie de „manuale” de filosofie tomistă, simpliste și plictisitoare, au fost inoculate tinerilor seminariști, care nu prea înțelegeau ce legătură ar putea exista între un astfel de material rigid și obscur și catolicism sau viitoarele lor îndatoriri pastorale. Nu exista aproape nici un contact cu textele strălucite ale lui Toma însuși. Totuși, credința că acesta era singurul lucru care aparținea tomismului modern nu poate supraviețui nici măcar celei mai superficiale familiarizări cu ceea ce au realizat de fapt gânditorii mulți și diverși care au aparținut acestui curent viguros și creator al gândirii catolice, care a persistat până târziu în secolul al XX-lea¹⁰.

Cele mai cunoscute figuri, cum ar fi Jacques Maritain și Étienne Gilson, au fost, la vremea lor, influente și în mod deosebit respectate, chiar în prestigioase cercuri intelectuale non-catolice. Amândoi au ținut multe prelegeri la instituții cum ar fi

¹⁰ Discuția referitoare la redeșteptarea tomistă prezentă în capitoul acesta are la bază excelenta trecere în revistă realizată de Gerald A. McCool, *The Neo-Thomists*, Marquette Studies in Philosophy 3 (Milwaukee: Marquette University Press, Association of Jesuit University Presses, 1994).